

УДК 332.13

В.Ю. Медвідь, канд. екон. наук, доцент

Донбаська національна академія будівництва і архітектури, м. Макіївка, Україна

СУЧАСНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У роботі проведено аналіз існуючих інструментів забезпечення регіонального розвитку, за допомогою яких можливе як прийняття і реалізація, так і відстежування проміжних результатів економічного та соціального розвитку відповідних процесів. Такий інструментарій забезпечує не лише формування необхідних передумов, але і сприяє їх трансформації в реальні умови. Від повноти його вживання повною мірою стає можливим власне і регіональний розвиток.

Ключові слова: регіон, регіональний розвиток, інструменти, інструментальне забезпечення.

В работе проведен анализ существующих инструментов обеспечения регионального развития, с помощью которых возможно как принятие и реализация, так и отслеживание промежуточных результатов экономического и социального развития соответствующих процессов. Такой инструментарий обеспечивает не только формирование необходимых предпосылок, но и содействует их трансформации в реальные условия. От полноты его применения в полной мере становится возможным собственно и региональное развитие.

Ключевые слова: регион, региональное развитие, инструменты, инструментальное обеспечение.

The analysis of existent instruments is in-process conducted providing of regional development, by which possibly both acceptance and realization and watching of intermediate results of economic and social development of the proper processes. Such tool is called, not only to form necessary pre-conditions but also assist their transformation in the real terms. From plenitude of his application to a full degree becomes possible actually and regional development.

Key words: region, regional development, instruments, instrumental providing.

Постановка проблеми. Перехід від планово-директивних методів управління суспільним виробництвом до ринкових або договірних методів істотним чином вплинув на пропорції, що склалися, в економіках окремих регіонів і спровокував посилення диференціації в основних показниках економічного і соціального розвитку. «Головними чинниками зміни територіальних пропорцій і посилення диференціації соціально-економічних показників регіонів країни на першому етапі ринкових реформ стали:

- 1) зміна відносних цін і їх відрив від вітчизняних витрат на виробництво;
- 2) зміна галузевої структури доданої вартості у напрямі значного збільшення розриву між ціною виробника і ціною кінцевого вжитку.

Формально ці чинники відносяться до галузевих, але в територіальному перерозподілі доходів вони зіграли визначальну роль» [1, с. 50].

Сукупність соціально-економічного потенціалу, як міра ефективності регіонального розвитку, піддається виміру через оцінювання людського, природно-ресурсного, виробничого, організаційного і науково-технічного потенціалів. Головним в організації розвитку регіонів повинна стати активна робота з окремими елементами економічних стосунків: природними ресурсами, майновим комплексом і фінансовими коштами; при цьому порівняння власних витрат і власного доходу повинно стати основним критерієм ефективності. Щоб забезпечити досягнення передбачуваних ефектів у регіональному розвитку необхідно якнайповніше використовувати резерви, все що є в наявності, в управлінні суспільним виробництвом. Для цього необхідно ширше застосовувати методи управління, планування, організації, стимулювання, регулювання, аналізу і контролю та ін. Таким чином, забезпечення поступального розвитку регіонів можливо за допомогою обґрунтованого вживання сучасного інструментарію. Такий інструментарій забезпечує не лише формування необхідних передумов, але і сприяє їх трансформації в реальні умови. Від повноти його вживання повною мірою стає можливим власне і регіональний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти цієї проблематики ґрунтуються на наукових працях та розробках таких вітчизняних та зарубіжних учених, як: Братута О. [3], Горегляд В. [13], Жиленков М. [16], Клісторін В. [10;11], Лавровський Б. [12], Лексін В. [9], Суслов В. [1], Сухарев О. [4] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Щоб забезпечити досягнення передбачуваних ефектів у регіональному розвитку необхідно якнайповніше використовувати резерви, все що є в наявності, в управлінні суспільним виробництвом. Для цього необхідно ширше застосовувати методи управління, планування, організації, стимулювання, регулювання, аналізу і контролю та ін.

Цілі статті. Метою цієї наукової роботи є проведення теоретичного аналізу сучасного інструментарію забезпечення регіонального розвитку та визначення пріоритетних напрямків удосконалення методів управління, планування, організації, стимулювання, регулювання, аналізу і контролю управління економічним розвитком регіонів.

Виклад основного матеріалу. Управління економічним розвитком регіонів можна уявити як цілеспрямовані дії окремих суб'єктів господарювання й органів управління (на державному і місцевому рівнях), що забезпечують кількісні та якісні зміни відповідним параметрам. При цьому об'єктами управління є: продуктивні сили, техніко-економічні відносини (відносини спеціалізації, кооперації, комбінування, концентрації виробництва), організаційно-економічні відносини (маркетингова діяльність, система менеджменту та ін.), відносини економічної власності, господарський механізм. У спрощеному варіанті «...під об'єктом територіального управління розуміється весь господарський, економічний і виробничий комплекс, який формується незалежно від складу галузей і відомчої підлеглості об'єднань (підприємств), організацій і установ, розташованих на певній території» [2, с. 136-137].

Економічну суть механізму управління регіональним розвитком визначають цільова спрямованість, рівень економічної діяльності і специфіка об'єкта управління, принципи функціонування. «При цьому на форму прояву механізму управління регіональним розвитком впливають чинники як ендогенного, так і екзогенного характеру. Перші визначають поелементну структуру цього механізму і включають суб'єкти управління та їх повноваження, тип і характер їх взаємодії, форму правового й організаційно-фінансового забезпечення, склад і характер інструментів (методів) управління. Екзогенні чинники обумовлюють цільову спрямованість і конкретну форму функціонування. До основних з них можна віднести: рівень економічної сфери й об'єкт управління; тип макроекономічної системи, обумовлений співвідношеннями механізмів координації діяльності (стихийного та ієрархічного) суб'єктів господарювання; фазу господарського циклу функціонування економіки на відповідному рівні і в певному періоді» [3, с. 44].

Сучасна регіоналістика, розглядаючи регіон як автономну систему, приходять до розуміння необхідності зміни економіко-політичних методів управління регіональним розвитком – від традиційних, сфокусованих на підтримці певних напрямів діяльності в рамках регіону, до стратегії активного самозабезпечення – створення інноваційно-технологічної матриці регіону, що закладає фундамент його довгострокової конкурентоспроможності [4, с. 37]. В умовах ринку адекватною формою державних управлінських рішень, необхідних для формування і підтримки стабільного курсу економічного зростання і соціального розвитку, є управління соціальними і економічними системами (процесами), або в спільному вигляді – соціально-економічними системами [5, с. 85].

Суть будь-якої влади або системи управління полягає в тому, щоб оптимально в часі і просторі здійснити перетворення ресурсів у новий продукт вжитку. Управляти – це оптимізувати за допомогою замкнутого контуру потоки ресурсів, спрямовані на виконання місії і досягнення цілей спільної праці «голови і тіла». Оптимізація руху ресурсів відбувається за рахунок циркуляції потоків інформації і матеріалізації знань, що втілюються в технологіях і виучці людей [6, с. 37].

Будь-яка господарська підсистема, організація (інститут) представляє сформовану суспільством якусь сукупність правил, що визначають налаштування роботи всього го-

сподарського механізму, порядок дій економічних агентів. До таких правил можуть відноситися й отримані економічною та управлінською теоріями інструменти і моделі, відповідно до яких здійснюється ухвалення рішень на різних рівнях управління економікою. Прикладом є правила ціноутворення, оподаткування, визначення амортизаційних відрахувань, пільгового кредитування, антимонопольного регулювання, правила розробки і здійснення макроекономічної політики та ін. [7, с. 30]. У цих правилах відбиваються бажаний достаток об'єкта і цільова спрямованість його змін.

Таким чином, виходячи з викладеного можна передбачити, що для управління соціально-економічними системами мають бути сформульовані дві головні мети, які витікають з умов сучасного розвитку суспільства. Перша мета повинна об'єднувати вимоги корисності, справедливості і гуманізму, поширюючи оптимізацію за часом як на короткі, так і на тривалі проміжки. Математично вона формулюється як досягнення і збереження максимальної швидкості росту вжитку, шляхом раціонального використання прибутку між вжитком і розширенням виробництва. Друга мета управління повинна забезпечувати рівномірний розвиток галузей господарського комплексу країни, шляхом вирівнювання питомої вартості основних засобів. «Це досягається, по-перше, шляхом введення теоретичних оцінок землі, мінеральних і інших ресурсів. По-друге, шляхом переважних державних субсидій на розвиток основних засобів у сільському господарстві та інших сировинних галузях і відповідних заходів щодо перерозподілу кадрів. Прибуток з розрахунку на одного працівника має бути однаковим незалежно від галузі, що забезпечить дійсно взаємовигідну торгівлю і рівномірний розвиток соціально-економічної системи країни в цілому» [5, с. 89]. Тим самим здатність механізму управління економічними процесами та явищами на регіональному рівні стає визначальною умовою забезпечення поступального розвитку регіонів.

Іншим важливим інструментарієм забезпечення регіонального розвитку виступає планування. Сьогодні планування – це складова частина будь-якої економічної системи.

Спроби реанімації методів планування в системі суспільних відносин більшою мірою стосуються тих процесів, що відбуваються на стадіях розподілу й обміну, і відносяться здебільшого до методів бюджетування, квотування, субсидування, а найменше до процесів виробництва. Тим самим планування залишається як би в стороні від розробки заходів, спрямованих на формування суспільного багатства, під яким необхідно розуміти матеріалізацію основних чинників виробництва: землі, праці і капіталу.

Організація регіонального розвитку базується на особливих формах взаємодії органів влади й управління на всіх рівнях ієрархії, які фіксуються в спеціальних нормативно-правових документах. Так, наприклад «у федеральних державах принципи організації просторової структури влади закріплюються конституцією або системою договорів, тобто стійкі в часі, тому яскравіше просліджується специфіка кожної форми. Регіональна влада вибирається, більш підконтрольна населенню і швидше, ніж центральна влада, може реагувати на проблеми соціально-економічного розвитку регіонів. Тому федеральний уряд втручається в розвиток регіонів, лише коли у них виникають проблеми соціально-економічного розвитку, з якими не справляються регіональні органи влади. Таким чином, через регіональну політику федеральний уряд надає додаткову (тимчасову) дію на розвиток регіонів» [8, с. 3].

В унітарних державах відмінності між цими формами державної участі в розвитку регіонів помітні важче. Регіональна влада призначається зверху, тому на перший погляд немає необхідності в додатковій дії центру на регіони через регіональну політику. Досить змінити функції регіональної влади і перерозподілити бюджетні кошти. Проте минулі традиції, більшість яких закріплена законами, не дозволяють дуже часто міняти просторову структуру організації державної влади. Тому в унітарних державах, також

як і у федеральних, існує другий, додатковий, канал дії на розвиток регіонів – регіональна політика [8, с. 4].

При цьому територіальний устрій держави – лише частина територіальної організації суспільства, що виконує в ній своє специфічне завдання (тобто по відношенню до територіальної організації суспільства територіальний устрій держави може розглядатися як «підсистема», «елемент»). При цьому в кожній просторовій точці на території держави одночасно діють органи влади різних територіальних утворень і загальнодержавного центру» [9, с. 61]. У зв'язку з чим «структуру системи територіального устрою держави можна визначити як відтворену сукупність взаємин між її елементами – територіальними утвореннями і територіальними органами влади. Вказану структуру утворюють специфічні правові (у тому числі договірні), управлінські і фінансово-економічні, перш за все міжбюджетні, відносини. Із структурою системи територіального устрою тісно взаємозв'язаний її «склад». Так, зміна числа елементів може привести до структурних перетворень у системі, а зрушення в структурних взаємозв'язках – до появи нових або зникнення колишніх елементів (у першу чергу «функціональних» – тих же структурних центрів)» [9, с. 62].

Таким чином, організаційна складова забезпечення регіонального розвитку відіграє важливу роль, без врахування якої можна не лише не досягти поставлених перед регіоном цілей, але і розгубити той економічний потенціал, який складався попередниками впродовж десятиліть. Саме тому на сучасному етапі зростає значення системної організації відтворення ресурсів, із взаємодії яких безпосередньо витікає необхідність розуміння регіонального розвитку як нарощування відтворювального потенціалу.

Не менш важливою умовою забезпечення регіонального розвитку є процес стимулювання господарської діяльності на відповідній території. Під стимулюванням регіонального розвитку розуміється використання відповідних методів, спрямованих на забезпечення такого режиму функціонування, при якому мінімізуються витрати виробництва і максимізується можливий дохід, а також вживання преференцій і пільг для суб'єктів господарювання, що роблять вирішальний вплив на темпи економічного і соціального розвитку регіону.

Стимулювання регіонального розвитку забезпечується за допомогою використання спеціальних інструментів, які можна класифікувати таким чином: економічні ресурси, нормативно-правові ресурси, адміністративні ресурси. Крім того, ці інструменти можна кваліфікувати відповідно до їх специфічних характеристик: стимулюючі і обмежуючі, прямі і непрямі, активні і пасивні.

Заходи зі стимулювання регіонального розвитку своєю основною метою передбачають поліпшення інвестиційного клімату. «...Регіональні органи влади повинні розглядати свої кроки по стимулюванню ділової і інвестиційної активності, тобто систему пільг і преференцій, проекти розвитку інфраструктури, вдосконалення нормативно-правової бази, підвищення прозорості своєї діяльності (перш за все, в податково-бюджетній сфері і сфері суспільних фінансів в цілому), політику в області освіти і підготовки кадрів, охорону довкілля, боротьби із злочинністю і так далі, з точки зору формування сприятливого інвестиційного клімату в регіоні» [10, с. 116].

Таким чином, важливою складовою регіонального розвитку виступає його стимулювання. Вибір конкретних форм і методів стимулювання розвитку регіонів повністю залежить від можливостей залучення необхідних інвестицій: якщо таких можливостей на регіональному рівні недостатньо – вибираються відповідні заходи (прямої і непрямой) дії. При цьому вирішальна роль у виборі заходів відводиться державі як головному учасникові економічних відносин (особливо в умовах постійного дефіциту не лише інвестиційних ресурсів окремих суб'єктів господарювання, але і бюджетних ресурсів).

Досить важливим і не менш складним для забезпечення регіонального розвитку виступає його економічне регулювання. Багато в чому проблема економічного регулювання регіонального розвитку обумовлена прагненням держави надавати відповідну підтримку менш розвиненим в економічних відносинах регіонам. Що знаходить своє втілення в так званій політиці вирівнювання. У світовій практиці вирівнювання є саме міжбюджетними відносинами, тобто фінансова підтримка регіональних і муніципальних бюджетів [11, с. 23]. При цьому «політика регіонального вирівнювання передбачає досягнення соціально-економічної рівноваги між регіонами лише як довготривалу тенденцію» [12, с. 80].

Основними способами вирівнювання економічних і соціальних можливостей різних за своїми потенціалами регіонів виступають вертикальне і горизонтальне бюджетне вирівнювання. Метою вертикального бюджетного вирівнювання є забезпечення достатньої фінансової бази для реалізації бюджетних повноважень усіх рівнів влади. Основою механізму вертикального вирівнювання бюджетної системи є законодавче закріплення за кожним бюджетним рівнем фінансування конкретних сфер діяльності, відповідних розмежуванню предметів ведення і повноважень між центром і регіонами, а також розмежування бюджетної відповідальності між центральними державними і регіональними органами влади й управління за ефективність використання бюджетних ресурсів [13, с. 24-25]. Метою горизонтального бюджетного вирівнювання є забезпечення єдиного стандартного рівня вжитку державних послуг жителями різних регіонів країни шляхом вживання єдиних формалізованих методів розподілу державної фінансової допомоги бюджетам нижчого рівня. Механізм горизонтального бюджетного вирівнювання орієнтований на рішення двоєдиного завдання, з одного боку, це вирівнювання рівня вжитку державних послуг з територій, з другого – це вирівнювання вартості державних послуг для кожного рівня влади [13, с. 36].

До складових частин регіонального регулювання можна віднести партнерство, співпрацю регіональних, місцевих органів влади й управління, а також приватного сектору економіки в цілях стимулювання розвитку економіки регіону [14, с. 54-55]: регіональні аспекти стійкого розвитку, регіональний маркетинг, електронний уряд, стратегічне регіональне планування, регіональні системи.

Таким чином, економічне регулювання регіонального розвитку на сьогодні стає чи не реальним інструментарієм, здатним забезпечувати тісну взаємодію всіх учасників суспільних відносин на певній території. Що зумовлює необхідність ретельнішого розуміння суті, місця і ролі його в системі економічних заходів, спрямованих на забезпечення поступального розвитку як окремо взятого регіону, так і всієї їх сукупності в масштабах окремої країни.

У систему методів забезпечення регіонального розвитку входить комплексне обстеження можливих результатів, засноване на аналізі і контролі реалізації запропонованих заходів. Економічний аналіз будь-якого регіону країни передбачає його вивчення з різних позицій: з точки зору освоєності території, соціально-економічної ефективності його діяльності, обсягів виробництва і ролі регіону в економіці країни [15, с. 19]. Або іншими словами регіональний аналіз соціально-економічного розвитку здійснюється з метою вирішення двох основних завдань: 1) визначення рівня інтегральної оцінки розвитку регіонів з метою визначення тих, що «ведуть» і «відстають»; 2) побудови сітки районування України по комплексу соціально-економічних характеристик з метою виділення соціально-економічних районів як цілісних утворень, які можуть використовуватися як об'єкти державної регіональної політики [16, с. 51].

Економічний контроль має забезпечувати перевірку функціонування і розвитку економіки регіону, а разом з нею і регіонального розвитку відносно вимог економічних законів, чинного законодавства, прийнятих управлінських рішень з метою їх виконання

і забезпечення суспільного відтворення [17, с. 829]. Забезпечуючи зворотний зв'язок між прийняттям і реалізацією рішень, контроль є найбільш дієвим інструментарієм у системі забезпечення регіонального розвитку. У своїй єдності аналіз і контроль дозволяють вельми ефективно здійснювати моніторинг протікання економічних і соціальних процесів на відповідній території. Особливо це важливо в умовах постійного зовнішнього і внутрішнього середовища.

Висновки і пропозиції. Таким чином, розглянута сукупність сучасних інструментів, що забезпечують регіональний розвиток, свідчить про те, що сьогодні існує широкий арсенал методів, засобів і форм, за допомогою яких можливе як прийняття і реалізація, так і відстежування проміжних результатів економічного і соціального розвитку, на основі яких можна робити висновки про характер протікання відповідних процесів і явищ.

Список використаних джерел

1. Экономика федеральных округов России: сравнительный анализ / В. И. Суслов, Ю. С. Ершов, Н. М. Ибрагимов, Л. М. Мельникова // Регион: экономика и социология. – 2003. – № 4. – С. 47-63.
2. Павлов К. Межрегиональные социально-экономические отношения: вопросы теории и оценки / К. Павлов // Общество и экономика. – 2003. – № 1. – С. 134-143.
3. Братута О. Удосконалення механізму управління депресивними регіонами / О. Братута // Економіка України. – 2002. – № 10. – С. 43-48.
4. Сухарев О. Государственное регулирование экономики: инвестиционные аспекты промышленной и региональной политики / О. Сухарев // Инвестиции в России. – 2006. – № 2. – С. 37-40.
5. Уандыкова М. Проблемы моделирования социально-экономическими системами / М. Уандыкова // Проблемы теории и практики управления. – 2005. – № 4. – С. 84-89.
6. Тудор С. Н. Система взаимодействия государства и бизнеса на территории / С. Н. Тудор, Н. П. Фомичев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2005. – № 1. – С. 28-41.
7. Сухарев О. Функциональность и дисфункциональность хозяйственных систем: инновации, инноваторы и экономическая политика / О. Сухарев, И. Татаринцева // Инвестиции в России. – 2004. – № 3. – С. 28-37.
8. Ларина Н. И. Смена парадигмы в региональной политике / Н. И. Ларина // Регион: экономика и социология. – 2000. – № 4. – С. 3-22.
9. Лексин В. Территориальное устройство государства: попытка реализации системной методологии анализа / В. Лексин // Российский экономический журнал. – 2003. – № 1. – С. 55-74.
10. Клисторин В. И. Подходы к оценке инвестиционной активности в регионах России / В. И. Клисторин, Д. С. Сандер // Регион: экономика и социология. – 2003. – № 1. – С. 113-32.
11. Клисторин В. И. Концепция межбюджетных отношений в регионе / В. И. Клисторин, В. Е. Селиверстов, С. А. Суспицын // Регион: экономика и социология. – 2001. – № 3. – С. 21-34.
12. Поздняков А. Политика регионального выравнивания в России (основные подходы и принципы) / А. Поздняков, Б. Лавровский, В. Масаков // Вопросы экономики. – 2000. – № 10. – С. 74-91.
13. Горегляд В. Финансовые проблемы региональной политики в России / В. Горегляд // Федерализм. – 2002. – № 4. – С. 6-38.
14. Арженовский И. В. Региональные сети и региональная экономическая политика / И. В. Арженовский // Регионоведение. – 2003-2004. – №№ 4,1. – С. 53-59.
15. Смагин Б. И. Сущность и методика определения показателей освоенности региона / Б. И. Смагин, С. К. Неуймин // Вопросы статистики. – 2005. – № 12. – С. 19-23.
16. Жиленкова М. М. Система показників оцінки соціально-економічного розвитку регіонів України / М. М. Жиленкова // Статистика України. – 2005. – № 4. – С. 51-53.
17. Економічна енциклопедія: у 3-х томах. Т. 1 / редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2002. – 864 с.